

Luc Boltanski

„A szabályok nem isteniek”¹

Ugyanabban az épületben, amelyben egykor Auguste Comte, a szociológia tudományának egyik alapító atyja kutatott, dolgozik ma Luc Boltanski, a francia társadalomkutatás egyik nagy alakja. Pierre Bourdieu egykori tanítványa, aki később önálló útra tért. Amíg a bourdieu-i kutatás elsősorban arra irányult, hogy a viszonyokról lerántsa a leplet, az 1940-ben született Boltanski azt feltételezi, hogy az aktorok nagyon is jól informáltak és realiztikusan döntenek. Az 1999-ben megjelent A kapitalizmus új szelleme című könyve, amely a menedzsment praxisáról szóló sztenderd műnek számít; és nemrég jelent meg tőle a Szociológia és társadalomkritika – a 2008-as frankfurti Adorno-előadások szövege. Boltanski, aki jelenleg a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales igazgatója, kritikailag viszonyul mind az állam-híthez, mind ennek libertárius-anarchista ellenfeléhez. A baloldal mégsem tud vele mit kezdeni. „Az intézményekkel talán egy kicsit úgy állunk, mint a szerelemmel”, mondta a jelen interjú peremén, „mindkettőt respektáljuk, habár tudjuk, hogy közösen létrehozott imaginációk, de mégis szükségszerűek és ezért igazak.”

Boltanski úr Ön az új könyvében a szüntelen változás, a szakadatlan újjáépítés mai politikájáról beszél. Ön szerint ez a felülről jövő permanens forradalom az uralom egyik formája. Meglepő, hogy Ön a könyvében nem említi azt a személyt, aki ezt az uralmi formát a leginább megtestesíti: Nicolas Sarkozyt.

De ezt nem is kell megtennem, mindenki számára világos. Engem az érdekel, hogy „mit képvisel a Sarkozy név?”, hogy a filozófus Alain Badiou egyik könyvcímét idézzem. Mindenesetre ez a valami már Giscard d’Estaing alatt megszületett.

Ön a tartós reformok elkerülhetetlenségének eszéméjére gondol?

És arra, hogy az akaratnak és a szükségszerűségnek egybe kell esnie.

Ez a történelmi materializmus à la Thatcher.

Engem inkább egy olyan Hegelre emlékeztet, aki a liberálisok közé pottyant, és azt mondja: „nincs alternatíva”. És minden ezzel szembeni ellenállás értelmetlen és reakciós. Ez már Giscard d’Estaing alatt összefonódott egy másik fejleménnyel: a hatalmon lévők kompetenciájának megnövekedésével. Ővük a kései 20. és a korai 21. század vezértudománya, a menedzsment tudománya. A mi baloldalunk nagyot téved, amikor az állam visszavonulásáról beszél, olvassa csak a Le Monde diplomatique-ot: itt még mindig a gonosz neoliberalizmus és a jó állam szereposztása uralkodik, amely sajnos legyengült. Ezzel szemben az elmúlt negyven évben az állam még sohasem volt akkora, mint manapság! Csakhogy ez egy másik állam: olyan, mint egy vállalkozás, amelyet állandóan át kell építeni.

Hogy minden a régiben maradhasson?

Igen, de mi az, ami marad? Én most éppen az összeesküvés-elméletek kritikáján dolgozom. Mert fel kell tárni: van-e egyáltalán egy uralkodó osztály, vagy legalább vannak-e hálózatok, és ezeknek vannak-e csomópontjai, vagy mindez állandó átalakulásban van? Ma nincsenek erre vonatkozó stabil fogalmaink, amelyeket az uralomhoz, a kapitalizmushoz és az államhoz lehetne hasonlítani. Csak egyvalami biztos: minden alávett arra kényszerül, hogy részt vegyen a permanens változásokban.

És ez nagyon gyakran fájdalmas.

Az egyik diákom egy negyedéven keresztül dolgozott a *France Télécom*-nál, és azt mondta nekem: „ha ottmaradtam volna, megöltem volna magam”. És ez még azelőtt történt, hogy a cégnél bekövetkezett öngyilkosságok nyilvánosságra kerültek volna.

Karl Marx azt írta, hogy az üzemen belüli despotizmus és a piac anarchiája kölcsönösen feltételezik egymást.

A kérdés az, hogy mire nehezednek a piac véletlenei. A mai tudásunk szerint a munkásokra.

És ez az uralom egyik formája. Ön az uralom formáit vizsgálja, és azt mondja, hogy a társadalmi uralom ugyan normákra támaszkodik, az uralkodók azonban ezen túllépnek.

Az alávetettek és az uralkodók különbözőképpen viszonyulnak a szabályokhoz. Egy uralkodó tudja, hogy a szabályok megkonstruáltak, mert része annak a világnak, amely ezt csinálja. Ő tudja interpretálni a szabályokat, tud velük rugalmasan bánni, megőrizheti a szellemüket anélkül, hogy betű szerinti hűséggel követné őket, és így tovább. Ezt Ön is biztosan ismeri az interjúiból.

Mire gondol?

Ha Ön felelős emberekkel beszél, biztosan többször hallotta már, hogy „ez a megengedett határán mozog”, vagy „ha szó szerinti hűséggel ragaszkodtam volna a szabályokhoz, akkor ezt sohasem tehettem volna meg”.

Igen, és ebben még van némi büszkeség is.

Hát igen: legyünk bátrak, legyünk engedetlenek. Ezzel szemben a leigázottakat arról lehet megismerni, hogy nekik a szabályokat szó szerint be kell tartaniuk. Valójában senki sem cselekszik szigorúan az előírások szerint.

Tudna egy példát mondani?

Sokat. Például a munkaszociológiából. A modern gyárban, amely *just in time* termel és szállít, senki sem lehet olyan helyzetben, amelyből kiindulva maga körül egy kis játékeret tudna teremteni. De a mi vizsgálataink azt mutatják, hogy a menedzsment nagyon is meg tudja találni a kivételeket, hogy könnyebbé tegye a maga számára az életet. És a munkások is! Csakhogy ők ezt titokban teszik, és ha véletlenül arra jár egy menedzser, akkor az összespórolt részeket gyorsan eldugják egy teherautó alatt. Az új könyvem alap gondolata éppen az, hogy az ilyen átlépésekről nyíltan kellene beszélnünk. El kell fogadnom, hogy a szabályok és intézmények megállapodások, és nem isteniek.

Az Ön új könyvének címe: „Szociológia és társadalomkritika”. Mi Ön szerint a kritika társadalmi szerepe?

A könyvnek az a kiindulópontja, hogy a társadalomnak szüksége van intézményekre. De nem azért, mert egyébként mindenki harcolna mindenki ellen. Ebben a tekintetben nem vagyok annyira pesszimista, mint a tradicionális politikai elmélet. Hanem azért, mert mindenkinek tudnia kell, hogy hányadán is áll. Ha Önnek pl. kellene írnia egy cikket, de a gyerekei tombolnának maga körül, tévét akarnának nézni, teremfocizni akarnának vagy rockzenét

akarnának hallgatni, akkor Önnek definiálnia kellene a szituációt, a résztvevőket és azok érdekeit, miközben és őket egy bizonyos kvalitással kellene felruházni. Ön döntene afelől, hogy most mi a fontos.

És ez ugyanígy van a társadalomban is?

A probléma az, hogy a társadalomban egyetlen lény sem rendelkezhet tartósan ilyen az autoritással. Minden embernek van teste, benne áll a térben és az időben. Hogyan lehetne individuum-feletti autoritása? Ugyanakkor nem élhetünk egy olyan világban, amelyben nincs stabilan szabályozva, hogy mi számít reálisnak. Tehát szükségünk van egy test nélküli lényre, egy testi értelemben nem létező lényre.

Ezek az istenek.

Vagy az állam. Pontosabban az intézmények. Ők határozzák meg, hogy mi számít realitásnak, és mi nem. Ők tesznek különbséget zene és zaj között, vagy aközött, ami jó Európának, és ami nem. A baj csak az, hogy a test nélküli lények nem tudnak beszélni. Nekik szószólókra van szükségük. Ezek már külsőleg is különböznek más emberektől, pl. az egyenruhán vagy valamilyen más jelen keresztül. Természetesen mindig lehetnek kétségeink afelől, hogy éppen ki beszél. Az intézmény vagy mégiscsak az individuum?

Ez lenne a kritika feladata?

Egyik feladata. A jó társadalom egyik kritériuma az, hogy ugyan léteznek benne intézmények, úgyhogy nem kell szakadatlanul mindent újra és újra rögzíteni, de ugyanakkor ezek az intézmények szünet-nélkül bírálhatók. Egy olyan világ, amelyben csak az intézményeknek lenne szavuk, egydimenziós lenne.

És mozdulatlan.

Tiszta formában tehát ez sem létezhet. Én erről sokat vitatkozom antropológus kollégákkal, és azt állítom: minden társadalomban van kritika, néha több, néha kevesebb, de egyik sem egydimenziós.

Milyen messze megy Ön, amikor azt állítja, hogy az intézmények végső soron társadalmilag konstruált fikciók?

Szívesen és könnyen kimondjuk, hogy minden csak társadalmi konstrukció. De a társadalomban ezeket a konstrukciókat rögzítenünk kell, vagy esszencializálni kell őket, úgy hogy olyan esszenciává válnak, amire hagyatkozhatunk.

Tudna egy példát mondani?

Ha valaki azt mondja, „ez itt nem is igazi szeminárium”, akkor kell, hogy legyen egy elképzelése arról, hogy milyen egy igazi szeminárium.

Ez igaz.

De ez nem pottyanhat le az égből. Ezt mindenkor kritizálni lehet.

És ez maga is a kritika egyik eszköze.

Az új könyvben megkülönböztetem a kritika több formáját. A reformista kritika pl. azt mutatja, hogy a valóság nem felel meg az intézmények önleírásának. Pl.: „meghamisították a választásokat.” Ez a kritika valamit pellengérré állít, de ugyanakkor bizonyos tekintetben konform a fennállóhoz, elfogadja a fair választásokat. Ennyiben megerősíti a fennálló rendet.

És a radikális kritika?

Ennek kiindulópontja az egzisztenciális élmény. Ezt helyezi át a nyelvbe és a realitásba. Miközben azt hiszem, hogy ez elsősorban a művészetben lehetséges.

Ön is ír verseket és színdarabokat.

Ott nincsenek érvelési kényszerek. A szép a színházban az, hogy az ember annak az ellentétét is kimondhatja, amit gondol. A kimondottat nem kell igazolni.

Az irodalomban tehát a kritika szabadabb, mint rajta kívül?

Igen, máshol nagyon szigorú szabályoknak van alávetve. Szükségképpen normákat kell követnie. Vegyük pl. az olvasói leveleket, amelyekben az emberek panaszt emelnek az őket ért igazságtalanságok miatt; én egyszer részletesebben foglalkoztam ezzel. Meg kell különböztetnünk azokat a panaszokat, amelyek komolyak, és azokat, amelyek nyilvánvaló módon egy örülttől származnak. Vagyis kinek-kinek a maga témáját úgy kell megfogalmaznia, hogy senki se tarthassa örültnek. Ez a kritika egyik korlátja.

Milyen lenne az a tervezet, amit a függőség és az elnyomás viszonyaival szemben játékba lehetne hozni?

Tervezetek csak forradalmakban jönnek létre.

Nem előtte?

Csak kevés elmében. De a francia forradalom, és később a munkásmozgalom története azt mutatja, hogy szükség van a felháborodásra ahhoz, hogy új eszmék jöjjenek létre. Ezt a gondolatot már Friedrich Schillernél és végső soron természetesen Karl Marxnál is megtalálhatjuk. Az elidegenedés olyan hatalmas, hogy még azt sem tudjuk, mi lenne a jó. De a rosszat nagyon is jól ismerjük. Az ember mindig is azzal kezdi, amit nem akar, ami nem tetszik neki. A negativitással.

Sok minden van, ami Önt elválasztja a filozófus Alain Badiou-tól ...

Minden!

... csak éppen ez nem.

És tudja miért? Mert ő Jean-Paul Sartre felől érkezik, aki azt tanította, hogy a pozitivitás mindig a negativitásból keletkezik.

Fordította: Weiss János

ⁱ Az interjút készítette: Gero von Randow. A fordítás alapjául szolgált: Luc Boltanski: „Regeln sind nicht göttlich“, in: *Die Zeit*, 2010. Május 6. Nr. 19. 52.o.